

2.1. Eestlased maailmas

Kaja Kumer-Haukanõmm, Keiu Telve

Sissejuhatus

1850. aastal elas Eesti alal umbes 660 000 eestlast, samal ajal kui võõrsil elanud eestlaste arvuks hinnatakse ligi 30 000. Eestlaste kogukonnad väljaspool etnilist kodumaad on kujunenud kahe suurema, praeguseks lõppenud ja ühe veel toimuva väljarändelaine käigus. Esimese väljarändelaine tulemusena, mis toimus Venemaale ja algas 19. sajandi keskel ning kestis Esimese maailmasõjani, tekkis kogukond idas. Teine massiline väljaränne, mis oli ajendatud Teisest maailmasõjast, oli läänesuunal. Selle laine tulemusena said arvukat lisa varem asutatud eestlaste kogukonnad lääneriikides, samuti tekkis uusi sihtkohti. Kolmas ehk praegune laine, mis algas iseseisvuse taastamisega ja muutus ulatuslikuks pärast Euroopa Liiduga ühinemist, on taas suunatud läände (Tammaru jt 2010).

Nii esimese kui ka teise laine käigus võõrsile sattunud eestlased on tagasipöördumisega etnilisele kodumaale etendanud olulist rolli kodueesti arengus. Esimese maailmasõja lõpus pöördus Venemaalt, eelkõige Peterburist, Eestisse tagasi seal kõrghariduse omandanud noor, haritud, täis elujõudu eestlaskond, kes asus äsja rajatud Eesti riiki üles ehitama. Sarnane olukord tekkis 1990. aastate alguses iseseisvuse taastamise eel, ajal ja järel, kui koju saabunud rahvuskaaslased aitasid kaasa iseseisva Eesti taastamisele. Siit kerkibki küsimus, mis saab edasi kolmanda laine käigus välismaale läinud

eestlastest. Kas viimase ligi kolmekümne aasta jooksul kodumaalt lahkunud rahvuskaaslased moodustavad välismaale alaliselt jääva ja kaugelt Eestit toetava kogukonna või pigem kodumaaga aktiivselt seotuks jääva hargmaise Eesti? Kas hargmaine Eesti on osa avatud Eestist või pigem on Eesti tänu kogu maailmas asuvatele kogukondadele osa avatud maailmast?

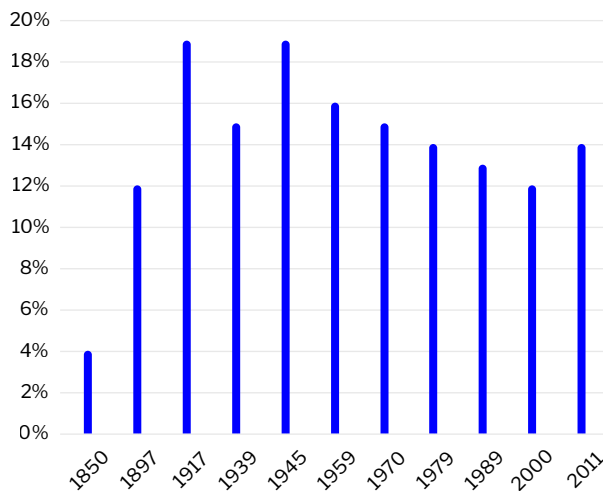
Küsimusele vastuse leidmiseks on jaotatud artikkel kahte ossa. Esimeses osas antakse ülevaade kolmest eestlaste väljarändelainest, keskendudes eelkõige viimasele lainele. Selles artiklis otsitakse ka väljarändelainete võimalikke sarnasusi. Artikli teises osas on tutvustatud ja võrreldud arenguid kõigi kolme väljarändelaine kogukondades ning vaadatud, millised on olnud võõrsil elanud eestlaste kontaktid kodumaa ja -kultuuriga.

Teemat „Eestlased maailmas“ on lahatud väljast sissepoole vaadates ja üldiste rändemustrite kõrval toome esile ka üksikisiku vaatenurga.

2.1.1. Eesti kogukonna kujunemine idas

Enne esimese väljarändelaine algust lahkusid Eestist eelkõige Läänemere-äärsetesse riikidesse, harvem ookeani taha, enamasti noored mehed. Nad püüdsid põgeneda sel ajal Vene impeeriumis kehtinud 25-aastase kroonu-

Joonis 2.1.1. Diasporaa osatähtsus eestlaste koguarvust, 1850–2011

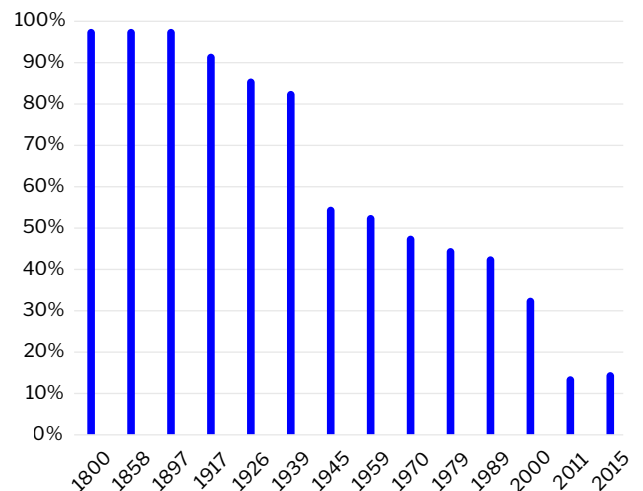
Allikas: Kulu 1990, Tammaru jt 2010, Suurkask 2013.

teenistuse kohustuse eest. Varem kui mujal Venemaal, 19. sajandi keskpaigas, algas Eestis demograafiline üleminek. Paljudes Euroopa riikides suundus arvukamaks muutunud maaelanikkond vabadele töökohtadele linna, kuid eestlastel seda võimalust polnud.

Eesti oli sel ajal Venemaa tähtis tööstuskeskus. Ühelt poolt kiire tööstuse areng, teiselt poolt venestamispoliitika tõid kaasa hoopis tööstustöölise sissetuleku Venemaa impeeriumist Eesti suurematesse tööstuslinnadesse (Kulu 1992, Jürgenson 2002). Lisaks hakkasid 19. sajandi keskpaigast maarahvastiku väljarännet etniliselt kodumaalt mõjutama ebasoodsad looduslikud tingimused ja näljahädad, rahvastiku liikuvust soodustavate seaduste vastuvõtmine ning rännet soosivad tingimused Venemaa impeeriumis. Rände tõukejõududeks said nii otseselt kui ka kaudselt pärisorjuse kaotamine Eesti- ja Liivimaal, passiseaduse jõustumine 1863. aastal, Eesti sidumine Venemaa raudteevõrgustikuga, sh Siberit läbiva raudteega, aga kindlasti ka peaaegu võimatu väljavaade omandada kõrgharidus kodumaal. Venemaa väljarändamisele tõmbetegurina mõjus keskvalitsuse kava riigi inimehitajad alad koloniseerida. Plaani elluviimiseks tehti ümberasujatele soodustusi ja pakuti toetusi (Jürgenson 2002, Jansen 2007).

Esimese väljarändelaine tulemusena suurenes välismaal elavate eestlaste koguarv 1917. aastaks 215 000-ni. Idas elas ametlike andmete järgi ligi 200 000 ja läänes 15 000 eestlast (vt joonis 2.1.1, 2.1.2). Kogu Venemaal on sel ajal loendatud enam kui 300 eesti asundust, sh suurim eestlaste kogukond Peterburis. Eestlastest 90% elas Venemaa Euroopa-osas, ent eesti külasid leidis ka Siberis, Krimmis ja Kaug-Idas. Esimese eestlaste väljarändelaine ajal valgusid asunikud pärast nn tuumasunduste rajamist järk-järgult ümberkaudsetele või koguni uutele aladele Venemaal. Selline liikumine toimus aastakümneid ehk mitme põlve jooksul. Sageli koondusid esimese väljarändelaine ajal samast Eesti piirkonnast pärit eestlased

Joonis 2.1.2. Idadiasporaa osatähtsus kogu Eesti diasporaast, 1800–2015

Allikas: Tammaru jt, rahvastikuregister.

samadesse asundustesse Venemaal, mis aitas omakorda säilitada suhtluskeelena eesti keele, kohati koguni ka eesti keele murded (Kulu 1992; Tammaru jt 2010).

Eesti iseseisvumine 1918. aasta alguses lõpetas massilise väljarände Venemaale. Demograafilise ülemineku lõpulejõudmise tõttu oli ka väljarände võime selleks ajaks oluliselt vähenenud. Pärast Eesti iseseisvumist hakkasid eestlased hoopis kodumaale tagasi pöörduma. Äsja rajatud Eesti Vabariik ja üldine õhustik muutis päritolumaal võõrsil kõrghariduse omandanud eestlastele, aga ka kõigile teistele patriootlikult meelestatud rahvusaaslastele ahvatlevaks eneseteostuse, õpitu ning kogemuste rakendamise paigaks. Eestisse tahtis tagasi tulla oodatust rohkem inimesi, seetõttu ei saanud rahuldada kõigi soovi ja valitsus kehtestas vanusepiirangu ning muid tingimusi. Ühtekokku pöördus tagasi umbes 37 500 inimest, vt joonis 2.1.2. (Tammaru jt 2010).

2.1.2. Eesti kogukonna kujunemine läänes ja teine väljarändelaine

Eesti kogukond väljaspool Venemaad oli Eesti iseseisvusa eel üsna väike. Suurim eestlaste kogukond läänes asus Põhja-Ameerikas, kuhu kuulus inimesi Eesti rannikualadelt, meremehi, kes põgenesid Vene sõja- ja kaubalaevadelt, poliitilisi väljarändajaid, kes põgenesid 1905. aasta revolutsiooni eest, ning edasirändajaid Venemaalt. Väikesed eestlaste kogukonnad olid enne Eesti riigi rajamist tekkinud ka naaberriikidesse Läti, Soome ja Rootsi.

Teise laiaulatusliku eestlaste väljarändelaine kutsus esile Teine maailmasõda. Esimese laine ja võrreldes oli teise laine puhul tegu lühikese aja jooksul toimunud

intensiivse, suuresti sunnitud väljarändega. Teist välja-rändelainet vaadeldakse eelkõige lääne suunal. Sõja ajal ja järel küüditati palju rahvuskaslast ka itta, ent suurem osa neist, kes oli karmides tingimustes ellu jäänud, pöördus sealt esimesel võimalusel tagasi kodumaale.

Teine laine algas juba 1939. aastal, kui eestlasi läks kaasa ümberasumise korras Saksamaale naasvate baltisakslastega. Eestlastest kaasaminejaid oli ka hiljem järelümberasujatega ja 1943. ning 1944. aastal Rootsi evakueeritud eestirootslastega. Peale selle satuti kogu sõja vältel Suur-Saksamaale tööle värvatuna, mobiliseerituna Saksa relvaüksustesse, sh tööteenistusse ja lennuväeabiteenistusse. Mobilisatsiooni eest põgenes hulk mehi Soome, kus moodustati oma relvaüksus, mis aitas Soomel võidelda iseseisvuse eest.

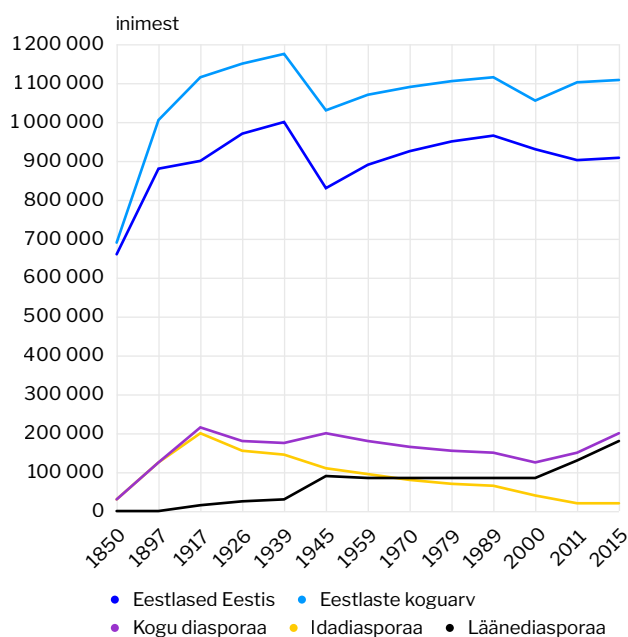
Eestlaste väljaränne läände jõudis kõrgpunkti 1944. aasta suvel-sügisel. Punaarmee lähenemisel Eestile ja rinde liikumisel põgenesid tsiviilelanikud hirmust uue Nõukogude okupatsiooni ees arvukalt Soome ja Rootsi ning suundusid Saksamaale. Läände jõudis arvukalt ka Saksa relvaüksustes teeninud mehi, kes olid sunnitud kodumaalt taanduma taganevate üksuste ridades (Kumer-Haukanõmm 2012).

Hinnanguliselt sattus Teise maailmasõja tulemusena Eestist läände kuni 80 000 eestlast, kellest 6–9% hukkus või suri teel. Enam kui 40 000 eestlast jõudis Saksamaale ja ligi 26 000 Rootsi. Veidi enam kui 1000 põgenikku jõudis Austriasse ja Taani. Kõigis nimetatud riikides rajati põgenike ja maapagulaste laagrid, kus tuli neisse elama asunud laagrielanikel oma saatust oodata. Suur osa Rootsi jõudnud eestlastest jäi alaliselt sinna elama, kuid Saksamaale, Taani ja Austriasse jõudnud rahvuskaslastel pidid pärast paari aastat kuni seitsme aastani kestnud laagriaega edasi rändama. Peamised sihtriigid olid USA, Kanada, Austraalia, Inglismaa, Brasiilia ja teised ülemereriigid.

Üks osa läände jõudnud või teel olnud eestlastest aga pöördus vahetult sõja järel erinevatel põhjustel kodumaale tagasi – kokku umbes 11 000 tsiviilisikut ja 10 000 (endist) sõjaväelast (Kumer-Haukanõmm 2012). Teise maailmasõja keerises läände sattunud eestlaste hulgas oli pärast Eesti iseseisvumist Venemaalt kodumaale naasnud rahvuskaslasti ja nende järeltulijaid, kes hakkasid etendama tähtsat rolli uuel asukohamaal kogukonna elu kujundamisel ja eestvedamisel.

Koos varasemate väljarännanutege oli kogukonna hinnatav suurus läänes 1945. aastal enam kui 90 000 inimest (vt joonis 2.1.3). Eesti kogukonna koguarv maailmas oli vahetult pärast Teist maailmasõda taas umbes 200 000 inimest (Kulu 1992). Eesti iseseisvuse taastamise ajal 1991. aastal asus suurim Eesti kogukond (46 000 inimest) endiselt Venemaal. Aastaks 2000 oli Venemaal elavate eestlaste arv langenud 28 000-le, mis oli samaväärne Eesti kogukondadega USA-s ja Kanadas (vt joonis 2.1.4).

Joonis 2.1.3. Muutused eestlaste arvus kodus ja võõrsil, 1850–2015

Allikas: Tammaru jt, rahvastikuregister.

Märkus. 2015. aasta arvud diasporaade kohta on oletatav suurusjärg, sest täpsed andmed puuduvad.

Eesti iseseisvumise järel soovis Venemaalt naasta pea veerand sealsest kogukonnast, kuid aastatel 1989 kuni 2000 pöördus tagasi vaid umbes tuhat lääneriikides elanud eestlast (Tammaru jt 2010). Tagasipöördujate väike arv võib olla tingitud nii majanduslikest põhjustest kui ka noore riigi kasinatest sotsiaalsetest tagatistest, kuid ka selleks ajaks juba piisavalt avatud maailmast ja üsna lihtsatest reisimisvõimalustest.

2.1.3. Kolmas laine, ränne taas läände

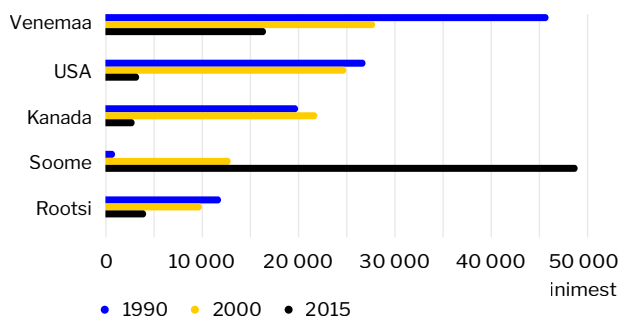
Kolmanda rändelaine eeltingimus oli Nõukogude Liidu lagunemine ja taas tekkinud rahvusvaheline liikumisvõimalus. Iseseisvuse taastamise aastat 1991 võib tinglikult pidada uute rändemustrite alguseks, kuigi esimesi märke väljarändest võib leida juba mõni aasta varem. Eestlaste läänesuunaline tsiviilränne, mis toimus samal ajal idasuunalise militaarrändega, oli 1990. aastatel järgmise kümnendiga võrreldes marginaalne. Iseseisvuse taastamise järel oli rändevõogudes esil ennekõike Nõukogude Liidu liikmesriikidest pärit inimeste tagasiränne: Eestist lahkus umbes 144 000 inimest ehk ligi veerand vähemusrahvastest (Anniste 2014).

Seni kättesaamatuks jäänud lääneriigid aga olid eestlastele viisa olemasolu korral 1990. aastatest alates vaid lennu- või laevasõidu kaugusel. Niisugune vabadus

innustas otsima tööd, eneseteostust, väljakutseid ja uut elukohta Lääne-Euroopa riikidest. Väljaränne läände aga jäi siiski tagasihoidlikuks ja kogukonna suurus läänes püsis sel ajal enam-vähem sama. Lääneriikides elavate inimeste koguhulk iseseisvuse taastamisele järgnenud esimesel kümnendil võis olla umbkaudu 85 000 (vt joonis 2.1.3). Teise laine käigus läinud kogukonnaliikmete vananemist korvasid uued Eestist tulijad.

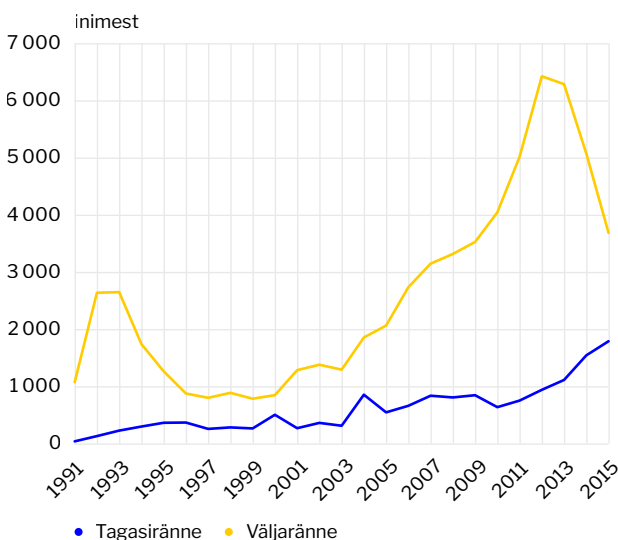
Pärast Euroopa Liiduga ühinemist 2004. aastal suurenes väljaränne Eestist aga märgatavalt. Peamisteks sihtkohtadeks muutusid Lääne-Euroopa riigid eesotsas Suurbritannia, Iirimaa, Soome ja Rootsi, kuhu väljaränne suurenes aastatel 2000–2008 kuni kaheksa korda (Anniste 2014). Aastal 2014 toimusid suuremad muutused ka eestlaste kogukonnaga riikide nimekirjas. Seni oli läbi ajaloo arvukaim eestlaste kogukond Venemaal, kuid 2014. aastaks oli kõige rohkem eestlasi valinud uueks elukohaks Soome. Endiselt olid suure eestlaste kogukonnaga riigid Venemaa, Rootsi, Saksamaa, USA, Kanada ja Austraalia (Tiit 2015).

Joonis 2.1.4. Eestlaste arv suuremate sihtriikide kaupa, 1990, 2000 ja 2015

Allikas: Tammaru jt 2010, rahvastikuregister. 2015. aasta andmed pärinevad statistikaametist, mis aga ei näita tegelikku välismaal registreerunud eestlaste arvu.

Joonis 2.1.5. Ränne Eesti ja Soome vahel, 1991–2015

Allikas: Soome statistikaamet.

Väljaränne Eestist Soome oli suur juba 1990. aastate alguses, sest Soome riik võimaldas Ingeri päritolu inimestel kodumaale naasta. Soome keele oskus ja kahe riigi geograafiline lähedus aga said paljudele eestlastele olulisteks rände eeltingimusteks just selle sihtkoha valimisel. Järgmistel aastatel väljaränne vaibus ja hakkas uuesti suurenema 1990. aastate lõpu majanduslanguse ja 2004. aastal Euroopa Liiduga ühinemise järel, saavutades tipu 2008. aastal alanud majanduskriisi ajal. Väljarändajate populaarseim sihtriik on praeguseni Soome, kuhu läheb ligi pool kõigist Eestist lahkujatest ja kus elab alaliselt ligikaudu 50 000 Eesti kodanikku (Tiit 2015). Soomega seotud eestlaste hulka võib lisada veel vähemalt 15 000 Soomes töötavat, ent alaliselt Eestis elavat pendelrändajat (Krussel 2013). Soome-suunalise rände puhul on oluline ka tagasiränne, mis on väljarändega samal ajal suurenenud (vt joonis 2.1.5).

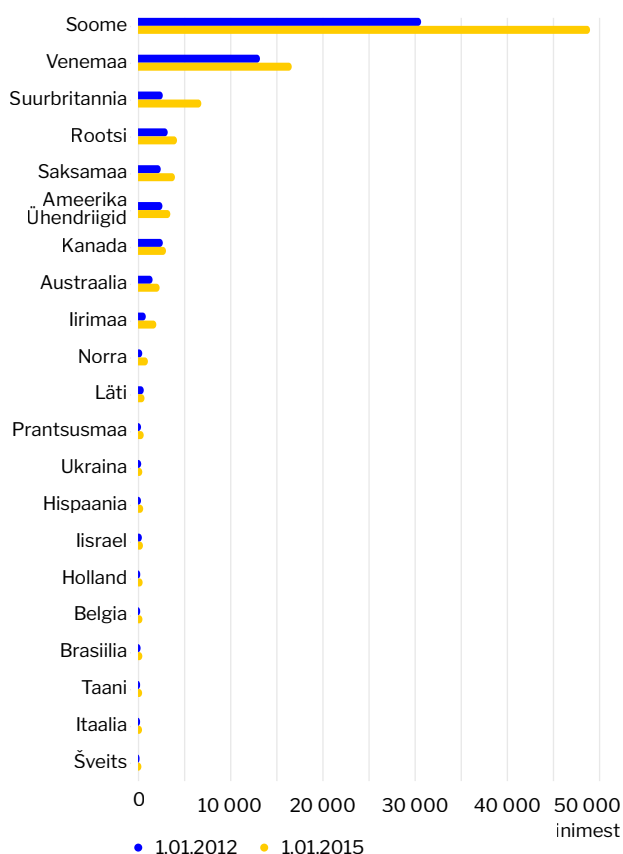
Majanduskriisi ajal Soome läinud töötajaid käsitleti meedias tihti kergema vastupanu teed minejate, muga-vuspagulaste, lihtsa elu otsijate ja suurest rahast pimes-tatud poisikestena. Statistikale toetudes aga olid enamik Põhjamaades töö otsijaist hoopis kolmekümnendates aastates mehed Eesti maapiirkondadest, kes koondamise järel pidid leidma perele võimaluse toimetulekuks.

Eesti statistikaameti andmetel elas 2015. aasta alguses välismaal hinnanguliselt kuni 120 000 Eesti kodanikku, ehk ligikaudu 10% kõikidest eestlastest (Tiit 2015), vt joonis 2.1.3. Aastal 2014 on hinnatud võõrsil elavate eestlaste arvuks ka 200 000 inimest (Praxis 2015). Käibel olevad arvud erinevad ühelt poolt seetõttu, et kõik eestlased ei ole oma elukohta rahvastikuregistris muutnud, ent on end sihtriigis registreerinud. Teiselt poolt on siht- ja väljaränderiikidel erinevad loendusviisid. Meie hinnangul on statistikaameti andmetele tuginev arv liiga tagasihoidlik ja võõrsil elavate eestlaste arv ulatub hinnanguliselt pigem 150 000 ning 200 000 vahele, mis tähendab, et väljaspool Eestit elavad eestlased moodustavad umbes 15% kõikidest eestlastest.

Üldiselt on levinud arusaam, et esimese rändelaine käigus läksid välismaale eelkõige talupojad, teise laine ajal põgenes Eestist eliit ja kolmandaga läksid arstid ning lihttöolistest Kalevipojad. Olukorda lähemalt uurides aga näeme, et iga rändelaine on tegelikult olnud sotsiaalselt kirju. Esimese laine alguses moodustasid väljarännanute enamiku tõesti talupojad, ent juba 19. ja 20. sajandi vahetuseks oli Venemaal elavate eestlaste seas vaimu-inimeste osa proportsionaalselt suurem kui kodueestis. Selle põhjus oli ennekõike õppimisvõimalus Peterburi ülikoolis ja teistes kõrgemates koolides, aga kindlasti ka sõjaväelaste ning riigiametnike karjäärivõimalused Vene impeeriumis. Sõjakeerises sattus teise laine ajal võõrsile palju kirjanikke, ülikooli õppejõude, poliitiliselt aktiivseid inimesi. Kõigi võõrsile sattunud eestlaste haridus-taset vaadates näeme, et valdav oli siiski algharidus.

Nii nagu esimese ja teise rändelaine puhul on ka kolmanda kõige suurem rühm tööealised mehed, seejärel

Joonis 2.1.6. Välisriikides elavad Eesti kodanikud riigi järgi 1.01.2012 ja 1.01.2015

Allikas: Tiit 2015.

Kommentaär. Statistikaameti andmed ei näita tegelikku välismaal registreeritud eestlaste arvu. Eesti statistika andmete kohaselt elas 2015. aastal Šveitsis 364 Eesti kodanikku, kuid Šveitsi ametliku statistika järgi on see arv 716. Brüsselis töötavad eestlastest ametnikud aga ei kajastu Belgia rahvaloenduse andmetes, ent neid peetakse Belgia eestlaste kogukonna liikmeteks.

noored ning siis lastega perekonnad. Kolmanda laine statistika näitab, et kõige enam lahkuvad Eestist 20–39-aastased inimesed. Kolmas laine on aga sotsiaalsete ja majanduslike erinevuste poolest varasematega võrreldes veel eriti kirju.

Rahvusvaheline mobiilsus pole enam ainuüksi äri-meeste ega tipp-poliitikute pärusmaa. Tänapäeval rändavad nii väiksed lapsed, kes reisivad koos vanematega, kui ka vanavanemad, kes külastavad välismaal elavaid pereliikmeid. Elama asumist teises riigis innustab üldiselt elujärje parandamise soov, mis võib seisneda suurema palga teenimises Norras, pensionilisa järele minemises Soome, Lääne-Euroopa ülikoolides õppimises või lihtsalt silmaringi avardamises (Tiit 2015).

Samamoodi nagu 19. sajandil on ka nüüd oluline liikumist toetav tegur arenev transpordisüsteem. 1870. aastal hakkas tegutsema Tallinna–Peterburi raudteeliin ja sellele järgnes 1894. aastal avatud Siberit läbiv raudteeliin Omskisse. Tänapäeva maailmas täidavad sama ülesannet odavlennud ja aktiivne ning taskukohane laevaliiklus Põhjamaadega. Välismaale minnakse tihti

eluetapil, kui inimene on alustamas iseseisvat elu, huvitatud uutest väljakutsetest, kuid samal ajal ka pere-loomeas, mistõttu suureneb tõenäosus jääda välisriiki püsivalt. Eriti mõjutab see välja rännanud naisi, kes jäävad tõenäolisemalt välismaale elama.

Kuigi kolmanda väljarändelaine peamise põhjusena nähakse välismaalt saadud töötasu, motiveerib inimesi üha enam elukohta või töökohariiki vahetama sihtriigi kõrgem elatustase, turvatunnet pakkuv sotsiaaltoetuste ja paremad töötingimused (Telve 2015). Karjääriredelil tõusmine pole enamiku inimeste jaoks peamine ja enamasti töötatakse välismaal oskus- või käsitööliseks, kõikidest välismaal töötajatest on tippspetsialiste umbes 5% (Krusell 2013).

Esimese kahe väljarändelainega võrreldes on kolmanda laine suurim erinevus rändemustrite ja sihtriikide mitmekesisus ning rahvusvaheliselt liikuva elustiili tekkimine. Inimesed vahetavad töökohariike sagedamini, aktiivsem on peresidemete üllalhoimisega kaasnev liikumine riikide vahel, samuti on rändemustrites tähtis koht tagasirändel. Viimase kahekümne aasta rändemustrites on märgatav ka tööst tulenev lääne-suunaline pendelränne, mis saavutas haripunkti 2008. aastal alanud majanduskriisi ajal (Telve 2015).

Eesti on muutunud koguni üheks suuremaks pendeltöötajate arvuga riigiks Euroopas. Eestis on 15,8 pendeltöötajat tuhande elaniku kohta. Kõnekas on ka tõsiasi, et 2013. aastal oli 14% Eesti tööealisest elanikkonnast välismaal töötamise kogemus, samal ajal kui Euroopa keskmine oli vaid 9%. Ühtlasi näitab avatust teistes riikides töötamisele rändepotentsiaal: 2013. aastal oli välismaale tööle minemisele mõelnud ja selleks konkreetseid ettevalmistusi teinud 5,9%, ehk umbes 51 600 tööealist inimest (Tarum 2014). Andmed on väga kõnekad ja näitavad eestlaste avatust rahvusvahelisele mobiilsusele.

21. sajandil on eestlastele omane võrgustikupõhine ränne. Suuremalt jaolt eelistatakse neid riike, kus on teised eestlased juba ees ja seetõttu uue riigi eluluga harjumine lihtsam. Erandid on uute sihtriikidena tänapäeva maailmakaubanduse ja –panganduse juhtivaid riike Singapur, mis on ahvatlev sihtkoht spetsialistidele erialaväljakutsete poolest, ning Brüssel ja Luksemburg, mis said olulisteks sihtkohtadeks Euroopa Liidu institutsioonide ja sealsete töökohtade tõttu. Singapuris on küll alla saja eestlase, ent nii Belgias kui ka Luksemburgis on eestlaste kogukonnad märksa suuremad. Need keskkonnad on ühtlasi hüppeplatvormid, kust saadud kontaktid ja kogemused on tähtsad rahvusvahelise karjääri alustamiseks.

Suur mobiilsus tekitab hargmaisuse, mis tähendab, et inimeste igapäevased asjatoimetused on jagatud mitme riigi vahel. Eestis kodu, Soomes töö, sõbrad aga hoopis Norras – selline kirjeldus ei ole eestlastele ammu enam võõras. Riigi- ja kultuuripiirid on küll olemas, aga tutvuste, kümnete aastate jooksul loodud võrgustike

ning isikliku kogemuse kaudu on võõrriigid muutunud otsekui rohkem koduseks. Hargmaisust omakorda soodustavad Eesti riigi pakutavad e-riigi teenused ja e-residentsus, mis võimaldavad igapäevaseid asjatoimetusi ning laiemalt aktiivseks kodanikuks olemist kõikjal maailmas, kus on internetiühendus.

E-Eesti või e-riik, e-valitsus, e-kodanikud, e-residentsus, e-õpe, e-kool, e-haiguslugu, digiresept – see on vaid lühike loetelu alguses võib-olla hullumeelsetena tundunud tehnilistest ideedest, millest aga on saanud töötavad tehnoloogilised abivahendid, mis kõik aitavad ka kaasa hargmaisusele. Pääaegu kõikjal kättesaadava internetiühenduse ja nutikate veebilahendustega on Eesti suutnud olla eeskujuks paljudele teistele riikidele maailmas.

2.1.4. Kolme väljarändelaine võrdlus

Analüüsides kogukondade arenguid kolmes väljarändelaines, saab väga üldistatult öelda, et kõiki neid ühendav joon on eesti keele, traditsioonide ja teiste samas riigis elavate rahvusaaslastega kontakti hoidmine. Iga lainet eraldi vaadates võib märgata kogukonda ühendavat kindlat lüli, millele tugineb kogukonna elu koordineerimine: lastele suunatud tegevus, suhtlus kogukonnas, sh üksteise toetamine ja vastastikuse abi pakkumine ning kultuuriürituste korraldamine.

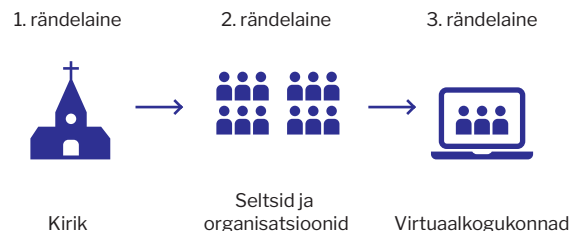
Esimese laine puhul joonistub selgelt välja, et ühendavat rolli täitis kirik (vt joonis 2.1.7): religioosne kooli-hariduse ja kogukonna keskus. Päris kirikut ei olnud vaja, piisas ka palvelast. Sageli kasutasid Venemaa eri piirkondades elavad eestlased sakslaste või soomlaste kirikuid. Hiljem, kui eestlaste kogukondade majanduslik olukord paranes, suudeti ehitada juba oma kirik koos kõrvalhoonetega. Üldiselt ehitati kiriku juurde kooli-ruumid, kus hakati lastele eesti keelt õpetama. Vene impeeriumis tol ajal kehtinud seaduste ja soodustuste toel oli peagi võimalik anda lastele viieklassilist emakeelset haridust (Jürgenson 2002).

Kooliõpetajaks võis olla kirikuõpetaja, mõni õpetatud talumees või hiljem Eestist kohale kutsutud koolmeister. Emakeele hoidmisele aitas peale kooli ja eestlastest külaelanike kaasa emakeelne jumalateenistus ja eestikeelne kirjasõna. 1930. aastatel keelati emakeelse jumalateenistuse pidamine nii nagu ka emakeelse kooli tegevus, siis hakkas kogukonnas eesti keele oskus vähenema (Jürgenson 2002).

Kirik ja kirikuõpetaja olid tähtsad ka seltsitegevuses. Esmalt asutati haridus- ja kultuuriseltsid (laulukoorid, kirjameeste selts), seejärel algas ka majandustegevus. Kirikuõpetaja oli ka see, kes avaldas kogukonna elu kajastavaid kirjutisi Eestis või koguni oma kogukonnas

ilmunud lehes. Omaette nähtus oli esimese laine ajal Peterburi, kus 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses asutati peale kultuuriseltside ka üliõpilasorganisatsioone ja tegevust alustasid poliitilised organisatsioonid (Jansen 2007, Jürgenson 2002).

Joonis 2.1.7. Kolme rändelaine ajal rahvuskogukonna liikmeid ühendavad lülid: kirik, seltsid ning organisatsioonid ja virtuaalkogukonnad

Allikas: autori joonis.

Teise laine ajal vähenes kiriku osa kogukonnas märgatavalt, piirdudes eelkõige jumalateenistuste, ristimise, leeritamise, laulatuste ja matustega ning pakkudes põgenikele moraalselt toetust. Teise laine ajal võtsid kogukonna ühendaja rolli üle seltsid ja mitmesugused (kesk)organisatsioonid (joonis 2.1.7). Kohe, juba põgenikelaagrite rajamisel, hakkasid eestlased esimesi organisatsioone asutama. Sarnaselt esimese lainega sai esmatähtsaks emakeelse hariduse andmine lastele. Oma vahenditega, sageli koguni loata, hakati lapsi emakeeles õpetama. Eesti keelt, ajalugu, laiemas mõttes kultuuri õpetati pärast laagrit alanud pagulaspõlves nädalavahetusel tegutsenud eestlaste koolides, aga ka laste- ja noortelaagrites koolivaheaegadel. Hariduse ja eesimeelsuse edasiandmisel oli kindlasti tähtis skautide ja gaidide liikumine. Ainus erinevus esimese laine ajal rajatud seltside ja organisatsioonidega võrreldes oli see, et peale eesti keele, kultuuri ja meele hoidmise sai väga tähtsaks poliitiliselt vaba Eesti eest võitlemine.

Esimese väljarändelainega võrreldes oli teise ajal meedia edasi arenenud. Nii hakkaski igas suuremas kogukonnas ilmuma oma eestikeelne leht, mõnes riigis alustati koguni eestikeelsete raadiosaadetega. Nii raadiosaadetes kui ka leheveergudel edastati teavet kohalikest kogukonna sündmustest ja teateid teistes väliseesti kogukondades toimuvast. Tähtsad olid ka uudised kodueestist.

Esimese laine ajal tellisid välismaal asunud eestlaste kogukonnad eestikeelset kirjasõna varmselt kodumaalt, teise lainega võõrsile sattunud eestlastel selline võimalus poliitilistel põhjustel puudus. Seetõttu hakati läänes vahetult pärast sõda kiiresti otsima võimalusi trükkida eestikeelseid õpikuid ja teatmeteoseid kooliealistele lastele. Majandusliku olukorra paranemisel asutati suisa oma kirjastused ja peale õppematerjalide hakati trükkima eestikeelset ilukirjandust, nii enne sõda ilmunud raamatute kordustrükke kui ka uudisteoseid. Kuni 1950.

aastate teise pooleni ilmus välismaal eestikeelseid raamatuid koguni rohkem kui kodumaal. Sõja ajal sattus läände palju eestlastest kirjanikke, kes andsid aktiivsele kirjastamistegevusele suure tõuke.

Ootuspäraselt jätkus väliseesti kogukondades aktiivne kultuuritegevus, millega oldi varem harjunud ka Eestis. Kooridele, teatritruppidele ja orkestritele lisaks asutati hulgaliselt uusi huviringe.

Kolmanda rändelaine kogukondade peamine ühendav lüli on internet (vt joonis 2.1.7) ja sellel põhinev digisuhtlus. Virtuaalkeskonnad täidavad ennekõike infopanga ülesannet, mille eesmärk on anda ja küsida emakeelset abi uues riigis elamise kohta, aga need on tähtsad ka välismaal rahvuskaslastega suhete loomisel ja hoidmisel. Veebikogukonnad on olulised erinevatel rändetappidel. Sinna võivad kuuluda rändehuviga inimesed, äsja saabunud isikud, riigis juba mõnda aega elanud inimesed ja ka eelmise laine tulnud eestlased. Sellest tulenevalt võib pidada sotsiaalmeedialehekülgi kõige laiahaardelisemateks väliskogukondi koondavateks keskkondadeks ja omamoodi tõestuseks eestlaste olemasolust avatud maailmas.

Põhimõtteliselt on koduleht igas riigis elavate eestlaste tegemisi kajastav infopank, kus on viited kogukonna tegevusele ning leiab ka praktilist teavet riiki kolimise ja sealse elukorralduse kohta. Põhjalikumalt kodulehtedelt võib leida ka selle riigi eestlaste ajaloo ja suursündmuste kirjeldused, mis on mõnikord illustreeritud pildigaleriiga.

Kiriku tähtsus on kolmanda laine väljarändajatele vähene. Kuigi on veel olemas eestlaste kogudused, pole kirikul varasemate rändelainete kogukonnakultuurile omast tähtsust. Samuti võib viimase kahekümne aasta jooksul väliseesti kogukondades märgata rahvuspõhiste seltside ja koguduste aktiivsuse vaibumist esimese laine ajal tegutsenud seltside tegevuse tasemele. Ühelt poolt mõjutab seda teise laine eestlaste kogukonna vananemine, teiselt poolt uue laine minejate väiksem huvi isetegevuse vastu. Tagasihoidlikuma seltsitegevuse põhjus võib olla inimeste jätkuv seotus kodueestiga. Eesti kultuuri maailmas tutvustavate programmidega viiakse väliskogukondadesse Eesti truppide külalisetendused, kontserdid ja näitused.

Kodueesti kultuur tuleb kätte ka rahvusringhäälingu veebiülekanne ja teiste kultuurielu kajastavate internetiplatvormide kaudu. Kolmanda laine ajal välismaale kolinud eestlased on endiselt Eesti uudiste infoväljas ja loevad regulaarselt veebiajalehti. Samuti võimaldavad e-teenused, sealhulgas e-valimised, välismaal olevatel eestlastel aktiivselt osaleda kodumaa ühiskondlikus elus. Isetegevuse asemel on kolmanda laine seltsitegevus enamjaolt taandunud kollektiivselt rahvuspühade tähistamisele ja kultuuritraditsioonide hoidmisele. Endiselt on esiplaanil laste ja noorte kultuuriharidus, mis seisneb Eesti kultuurivälja tekitamises ja emakeelse suhtluse pakkumises väljaspool kodu.

Välisriikides elavate eesti laste emakeele hoidmine ja arendamine on endiselt kõige tähtsam, nii nagu see oli esimese ja teise laine ajal. Kolmanda rände käigus välismaale kolinud eestlaste kogukondades on näiteks väga tähtsad väikelastele mõeldud ringid. Populaarsemad on lauluringid, keeleõppeklassid ja mudilasklubid. Just väikelastele mõeldud ringid on viimase kümne aasta jooksul olnud emakeelsete täienduskoolide asutamise alus.

Laste kooliikka jõudmisega tekib vajadus ka sellele vanuserühmale mõeldud emakeelse kultuurihariduse järele. Väliskogukondades on kõige levinumad eestikeelsed täienduskoolid, nn pühapäevakoolid, kus tunnid toimuvad mõne korra kuus. Emakeelset kooliharidust pakuvad veel kakskeelsed koolid (nt Latokartano põhikool Helsingis), Euroopa koolid ja üksikud eestikeelsed üldhariduskoolid (Stockholmi Eesti kool). Huvitav on Eestikeelse Hariduse Seltsi Üleilmakool, mis pakub väljaspool Eestit elavatele lastele võimalust osaleda eestikeelsetel e-kursustel. Kursused tuginevad Eesti õppekavale ja pakuvad võõrsil elavate eestlaste lastele võimalust võtta osa kodumaa haridusprogrammist. See omakorda aitab kaasa hargmaisesse ellu sissekasvamisele ehk varajasest noorusest alates innustatakse elama kahes kohas korraga.

Ühtlasi on välismaal asuvate eesti koolide kodulehed väärtuslikud õpikeskkonnad. Sealt võib leida eestikeelset lugemisvara, viiteid Eesti kultuuriüritustele, ajaleheartiklile jms. Sarnaselt varasemate väljarändelainetega võib endiselt märgata kooli suurt tähtsust välismaal elavate eestlaste kogukonnas. Kool on sageli kohalike eestlaste kokkusaamiskoht ja sotsiaalvõrgustiku kese. Silmapaistev näide siinkohal on Hollandi Eesti kool, mis peale eestikeelse hariduse pakkumise korraldab ka Eesti kultuuri jaoks olulisi üritusi, näiteks jaanipäeva tähistamist ja Eesti Vabariigi aastapäeva pidustusi.

Uurides artikli tarvis eestlaste olukorda väljaspool Eestit, selgus, kust pärineb eestlase kirjeldamisel lause „Kaks eestlast, kolm kirikut“, mis muutus pärast Teist maailmasõda: „Kaks eestlast, kolm keskorganiatsiooni.“ Kas mõne aasta pärast hakkavad eestlased enda iseloomustamisel ütlema „Kaks eestlast, kolm internetikogukonda“?

Kokkuvõte

Eestlaste edasi-tagasi liikumist vaadates näeme, et ränne on sajandite vältel toimunud protsess, mille eesmärk pole tingimata lõplikult võõrsile paigale jääda. 2015. aasta lõpus elas Eestis 1,3 miljonit inimest, lisaks on maailmas laiali vähemalt 150 000 eestlast. Pakutud on ka, et kogukondade arv nii idas kui ka läänes võib küündida 200 000-ni.

Eestlaste kolme väljarändelainet kirjeldades ja võrreldes ilmneb esimese ja kolmanda väljarände sarnasus

eelkõige väljarände põhjuste, aga ka rännet soosivate tegurite tõttu. Mõlema rände korral on tõuketegurid eelkõige majanduslikku laadi, lahkujateks aktiivsed tööealised inimesed, kes vaatamata võõrsil elamisele jäävad seotuks kodumaaga. Ühtmoodi tähtis on mõlemal juhul emakeelne õpetus lastele, eesti kultuuri edasikandmine ja selles osalemine.

Väljarännet soodustas toona nagu ka tänapäeval hulk bürokraatlikke ja transpordisüsteemi arenguga kaasnevaid tegureid. Näiteks õhutas esimese väljarändelaine tekkimist passiseadus ja Venemaa keskvalitsuse toetus ümberasujatele, kolmas laine sai suure tõuke Schengeni viisavaba ruumi laiendamisest eestlastele ning Eesti ühinemisest Euroopa Liiduga. Esimese laine rännet itta ergutas äsja rajatud Tallinna–Peterburi ja hiljem Siberit läbiv raudtee, tänapäeval lihtsustab reisimist tihe laeva- ja lennuliiklus Eesti, Soome ning Rootsi vahel.

Rändemustreid analüüsid tuleb selgelt esile, et eestlased on välismaale minnes alati kaasa võtnud oma keele, kultuuri (eelkõige laulu ning tantsu) ja kombed, mida hoitakse võõrsil veel mitu põlvkonda. Selgus ka, et iga rändelaine ajal on välja kujunenud rahvuskogukonna liikmeid ühendav lüli. Esimese laine ajal oli see kirik, teise korral võtsid kiriku rolli üle seltsid ja organisatsioonid ning kolmanda laine kogukonna sidujaks on saanud virtuaalruum. Eriti tänapäeval on hästi näha, et väliskogukonnad on interneti kaudu, aktiivsete kultuurisuhete ning isikliku võrgustiku kaudu endiselt kodumaaga tihedalt seotud. Suur osa viimase laine ajal väljarännanutest suhtlevad aktiivselt kohaliku kogukonna eestlastega. Kõigi kolme laine ühine tunnus on seegi, et võõrsil elades on eestluse hoidmine alati olnud väga tähtis, vaatamata väljarände põhjustele.

Välismaal elanud inimesed on saanud palju väärtuslikke kogemusi ja tõenäoliselt oleksid nad valmis neid soodsate tingimuste korral koduriigis rakendama. Esimese ja teise laine kogemusele tuginedes võib väita, et ühtlasi moodustavad võõrsil elavad eestlased vaikimisi ootel inimvara, kes võib sobiva olukorra tekkides Eestisse naasta ja võõrsilt saadud teadmisi elu arendamiseks kasutada.

Selleks, et tagasiränne hoogustuks, peab aga Eesti muutuma, Lääne-Euroopa tasemeni peab jõudma ka palgakorraldus ja riiklikud sotsiaaltagatised. Kindlasti peab Eesti suutma pakkuda välismaal elavate eestlaste haridusele ja oskustele sobivaid töökohti.

Kogu maailmas leiduvad eestlaste kogukonnad on märk tänapäeva avatud maailma võimalustest ja hargmaist eestlusest. Esimese ja teise rändelaine ajal võõrsil kujunenud eestlaste kogukonnast ei saa aga üleöö hargmaine eestlaskond. Praegu toimubki üleminek kogukonnast hargmaiseks Eestiks. Tänapäeval üle ilma laiali paisatud eestlased moodustavad avatud maailmas suure Eesti.

Viidatud allikad

Anniste, K. (2014). East-West migration in Europe: The case of Estonia after regaining independence. Doktoritöö, Tartu Ülikooli loodus- ja tehnoloogiateaduskond, Tartu Ülikooli ökoloogia- ja maateaduste instituut, geograafia osakond.

Jansen, E. (2007). Eestlane muutuv asjas. Seisusühiskonnast kodanikuühiskonda. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.

Jürgenson, A. (2002). Siberi eestlaste territoriaalsus ja identiteet: doktoritöö. (Doktoritöö, Tallinna Pedagoogikaülikool). Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool.

Krusell, S. (2013). Eesti elanike töötamine välismaal. Pilte rahvaloendusest. Estonian citizen Working Abroad. Census Snapshots. Tallinn: Statistikaamet. 129–146.

Kulu, H. (1992). Eestlased maailmas: ülevaade arvukusest ja paiknemisest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kumer-Haukanõmm, K. (2012). Teisest maailmasõjast tingitud Balti pagulaste problemaatika aastatel 1945–1952 Eesti pagulaste näitel. (Doktoritöö, Tartu Ülikool) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Kirss, L. (2014). Välismaal elavad eestlased kui kasutamata tööjõuressurss? Praxis Poliitikaanalüüs. Poliitikauuringute Keskuse Praxis väljaanne. 1.14. <http://mottehomik.praxis.ee/wp-content/uploads/2014/09/politika.pdf>.

Okólski, M. (2004). The effects of political and economic transition on international migration in Central and Eastern Europe. *International migration: Prospects and policies in a global market*. 35–58.

Tammaru, T., Kumer-Haukanõmm, K., Anniste, K. (2010). Eesti kujunemise kolm lainet. Praakli, K., Viikberg, J. (toim.). Eestlased ja eesti keel välismaal. 35–57. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Tarum, H (2014). Eesti tööelise elanikkonna väljarändepotentsiaal aastal 2013. Sotsiaalministeeriumi toimetised. 2. Tallinn: Sotsiaalministeerium sotsiaalpoliitika info ja analüüsi osakond. 1–34.

Telve, K. (2015). Kvalitatiivne lähenemine pendeltööle Soomes töötavate Eesti meeste näitel. Magistritöö. Etnoloogia osakond, Tartu Ülikool.

Tiit, E.-M. (2015). Eesti viimase veerandsajandi välisränne. Statistiline hinnang. Rahvastiku areng. Population Trends. Tallinn: Statistikaamet.

Soome statistikaamet: http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/en/StatFin/StatFin__vrm__muutl/?tablelist=true&rxid=75227b13-bfc8-4212-b794-125c354a1a1e.

Šveitsi statistikaamet: https://www.pxweb.bfs.admin.ch/Selection.aspx?px_language=de&px_db=px-x-0103010000_101&px_tableid=px-x-0103010000_101\px-x-0103010000_101.px&px_type=PX (7.11.2016).